

УДК 726.7(477)(045)

Гнатюк Л.Р.,
Національний авіаційний університет

МІСЦЕ САКРАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ В МІСТОБУДІВЕЛЬНІЙ СТРУКТУРІ МІСТА.

Представлено основні композиційні особливості розміщення сакральних комплексів у просторово-планувальній структурі міст, взаємозв'язки з основними містоформуючими центрами, формування та розвиток архітектурно-просторової організації сакральних комплексів як ключових елементів оборони.

Ключові слова: сакральний, комплекс, структура, тенеза, конфесія, монастир, храм.

Простір укріпленого міста завжди був священним, сакральним простором, уособленням Небесного Єрусалиму, де кожна ланка мала символічне, канонізоване значення. Як просторова структура храму втілює символічний Всесвіт, так структура сакрального простору міста була підпорядкована в першу чергу релігійним засадам. Історія розвитку міст красномовно доводить, що кожна епоха породжувала свої містобудівельні засади, разом з тим кожне з міст мало свою індивідуальну, неповторну духовну складову, яка закладалася в його основу ще при первісному розплануванні. Поєднання духовних канонів із містобудівними засадами, на які накладалися змінні стильові риси забудови, створювало неповторний і водночас пізнаваний вигляд міського середовища. Це обличчя зберігалось протягом сторіч, не дивлячись на використання "зразкових проектів", на стильові уподобання, на регламентацію будівництва, обумовлену законодавством, на варварські методи імперських реконструкцій [1].

Звичайно, є певні риси спільності між, наприклад, усіма православними древньоруськими містами, що відрізняють їх від міст Сходу або Заходу, проте наскільки вони безкінечно різноманітні. Природна ситуація, особливості ландшафту, історичного розвитку, соціально-економічні умови відобразились в їх планувальній структурі, просторовій організації, забудові. Характер використання якостей рельєфу, малюнок вуличної мережі та місце розташування укріпленого ядра диктувались історико-містобудівними традиціями, які, в свою чергу, обумовлювались соціальними, політичними, релігійними чинниками. Частина з них швидко змінювалась іншими, а найстійкіші втрачали прикмети свого часу і ставали приналежністю того чи іншого типу структури. Домінанти – основні сакральні споруди – займали

найвищі точки міста з берега ріки. Напрямок вулиць визначався центрами міського життя. Відкритому розвитку давньоруської структури не заважали укріплення, що були підпорядковані загальній схемі планування [2]. Місто диктувало свої правила: сакральні комплекси споруджувалися на площах, на перетинах вулиць, куди стікався народ.

Окрім того, раніше люди молилися й одержували одкровення – пряма вказівка місця, а часом і вигляду майбутнього храму. Або саме місце як би «просилося» під храм, як, наприклад, у картині Левітана «Над вічним спокоєм». З цієї точки зору цікавим є приклад А.В. Щусєва, який здійснив чудовий проект реставрації (а по суті відтворення) храму Св. Василя Великого в Овручі в 1904-1905 р. Від цього фактично заново побудованого храму дійсно віє XII століттям і створюється стійке відчуття дійсності, «намоленості» цього місця. Ця робота, безумовно, стала для Щусєва прекрасною практичною школою, що у значній мірі обумовила його наступні успіхи в храмовбудівництві. Коли з'явилося поняття «містобудування», храми стали зводитися вже не по Божественному одкровенню, а за міркуваннями архітектора, який використовує храм як композиційну домінанту.

Відкрита ззовні, структура руського міста і з середини була насичена відкритим простором. Садибна забудова, яку використовували русини аж до XVII віку, створювала численні візуальні зв'язки між основними сакральними спорудами міста, в розривах забудови – "прозори". Вулиця немов розчинялась в забудові давньоруських вулиць, які служили лише вісями-орієнтирами, що пов'язували окремі сакральні і адміністративні будинки і не мали власного архітектурно-просторового рішення [3].

Структуру давньоруського міста підтримувала, створюючи її просторове втілення, система об'ємних домінант – сакральних споруд. Допоміжні домінанти зосереджувались по мірі наближення до центру, що полегшувало орієнтацію. Ведучі споруди центру розміщувались з максимальним врахуванням особливостей рельєфу: або на перетині природних осей, або замикаючи ці вісі. Найбільші споруди займали й найвищі позначки рельєфу, неначе посилюючи природне зонування території [4, 5].

В західних областях давньоруська структура отримувала ті чи інші зміни під впливом польських і чеських містобудівельних прийомів. Результатом містобудівництва XI-XIII ст. стало закріплення центрів на узвишшях, радіальна система планування. Проте найважливішим композиційним досягненням була відкрита структура центру та її просторовий вираз у вигляді системи візуально пов'язаних сакральних споруд всіх конфесій – об'ємних домінант-орієнтирів [6].

У середині XIV ст. Волинь відходить до Литви, а пізніше до Польщі. Польські магнати закладають нові міста, проте прийоми містобудування багато

в чому продовжують давньоруські традиції. Ці традиції виявились найтривкішими на Волині, хоча й тут відчувався сильний вплив сусідів – німецьких, чеських та польських земель [7, 8, 9].

Таким чином більшість волинських міст мають складну містобудівну структуру, де змішуються типологічні ознаки різних епох та стилів в плануванні та архітектурі. Як стверджують сучасні історики, визначальна роль в формуванні містобудівної структури міста відводилася основним сакральним спорудам, вигляд яких та навіть об'ємно-просторова структура теж відозмінювалася в залежності від політичних та релігійних уподобань часу.

Здавна сакральним спорудам відводилась особлива роль в планувальній структурі міста. Більше того, саме розміщення основних святинь згідно з церковними канонами, певною мірою визначало подальший розвиток структури міста. Існували певні формальні закони, що визначали місця розміщення, співвідношення основних церковних споруд та розмір «сакрального простору», що оточував святиню.

Сакральні комплекси зводилися у різний час та протягом багатьох віків, різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Це обумовило не тільки їх значне архітектурне розмаїття, але й специфічні особливості розміщення. На містобудівельне розміщення сакрального комплексу в першу чергу впливало його значення, основна спрямованість служіння, його діяльність. Зустрічаємо сакральні комплекси як релігійні центри з яскраво вираженими функціями – помічники влади в її починаннях – центри міської забудови, монастирі-фортеці в системі оборони міста та комплекси поза забудовою – монастирі-сторожі, подорожні монастирі та інші.

Монастирі-фортеці в силу свого початкового функціонального призначення в більшості прикладів розташовувались на підвищенні, оточувалися водяними просторами (ріки, озера, заливні луки), мали один під'їзний шлях.

В залежності від початкової функції сакрального комплексу вони розташовувались (рис. 1.):

- в центральних частинах міської забудови (Луцьк, Кременець, Олика, Любешів та інші);
- на окраїнах поселених місць (Луцьк, Володимир-Волинський, Дермань та ін.);
- поблизу населених місць (Межирічі Острозькі, Дермань та інші);
- за межами населених місць (Зимно, Клевани, Загорів).

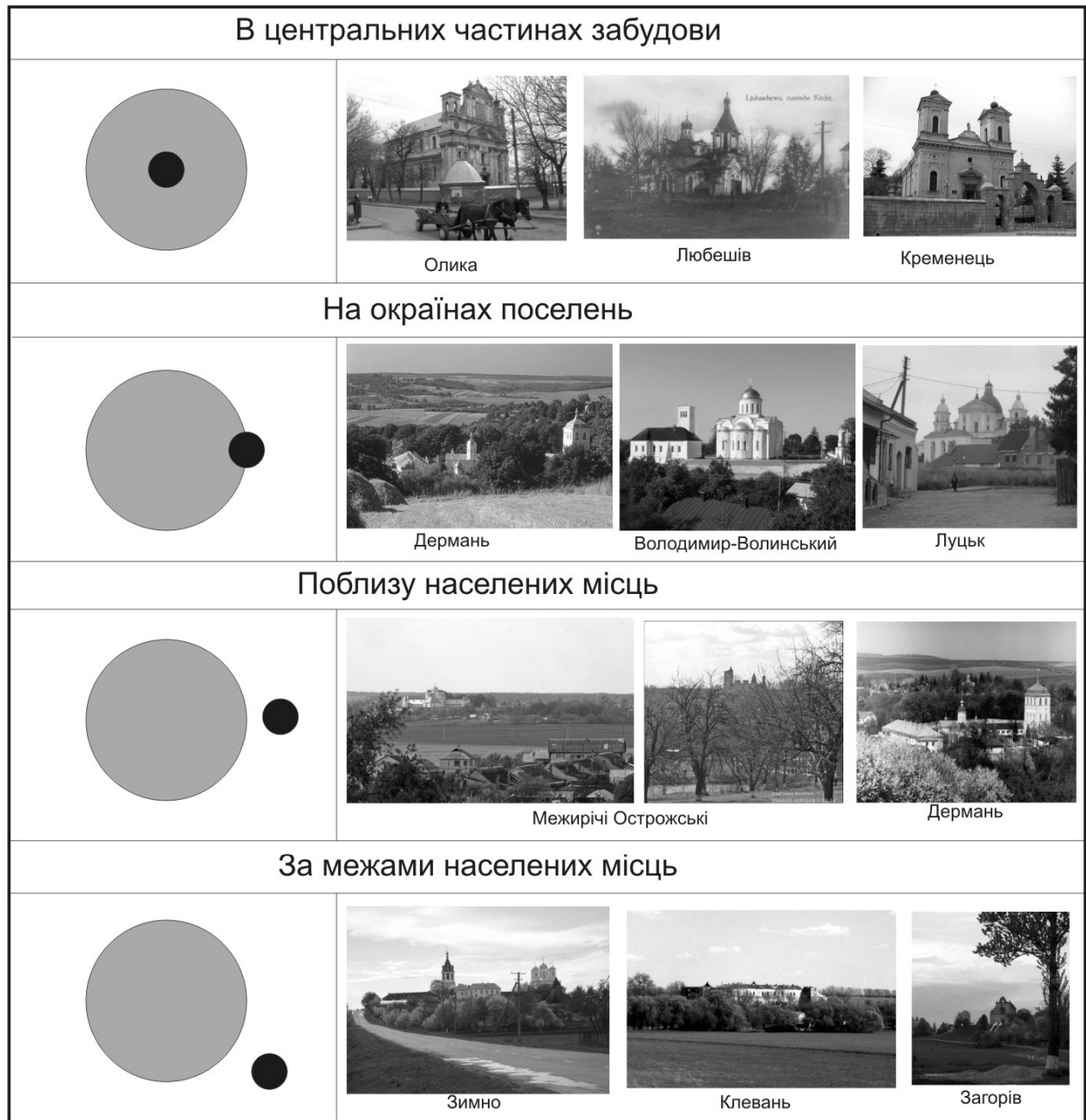

Рис. 1. Місце сакральних комплексів в структурі поселень.

Від ролі та місця сакрального комплексу в системі існуючої забудови залежить не тільки історично сформований образ, але й об'ємно-планувальна структура населеного пункту, а також функційний вміст історико-архітектурного комплексу, його фізичне та моральне збереження.

Можна виділити основні типи взаємозв'язку із забудовою та ландшафтом:

1) Сакральні комплекси, розташовані в центральних частинах міської забудови:

- оточені історико-архітектурними пам'ятками, де функціонують музеї, заповідники та інші (Луцьк);

- виокремлені, оточені більш пізньою рядовою забудовою та окремими пам'ятками архітектури (Бар, Олика, Любешів, Жовква, Перемишль, Почаїв, Корець, Дубно);

- розташовані в живописному ландшафті, беруть участь у формуванні силуету населеного пункту (Овруч, Мгар, Белз, Бердичів);

- оточені рядовою забудовою (Жидичин, Мильці).

2) Сакральні комплекси, розташовані на окраїнах населених пунктів:

- виокремлені та частково оточені історико-архітектурною забудовою у сполучі з ландшафтом (Луцьк);

- виокремлені та частково оточені рядовою забудовою (Луцьк, Устенське Друге (Дермань);

- природній ландшафт активно співдіє в композиції та силуеті пам'ятки архітектури (Зимно).

3) Сакральні комплекси, розташовані поблизу населених місць:

- розташовані в живописному ландшафті поблизу населених пунктів, мають транспортну доступність (Межиріччі);

- розташовані в живописному ландшафті, мають пішохідний зв'язок.

4) Сакральні комплекси розташовані за межами населених місць:

- виокремлені в живописному природньому ландшафті мають зручний транспортний зв'язок;

- відокремлені.

В залежності від конфесійної приналежності визначалась також пріоритетність розташування сакральних комплексів (рис. 2.):

- в системі поселення: сакральні комплекси східного обряду як в центрі, так і на периферії поселень; конфесії західного обряду надають перевагу розміщення на території прилеглої до адміністративного центру – ринку;

- в системі забудови: враховуючи тривалий час розвитку поселення і ранній час спорудження комплексів східного обряду міська забудова з плином часу поглинала і оточувала автономно існуючі комплекси; конфесії західного обряду з'являються на волинських землях в час уже сформованої забудови, але при цьому обирають ділянки бодай візуально пов'язані з адміністративними центрами;

- в системі рельєфу: конфесії як східного, так і західного обряду надають перевагу розміщення на узвишші, можливе – на рівному рельєфі, рідко, за виняткових обставин – розміщення в низині.

		східного обряду (ортодоксального)	західного обряду (латинського)
в системі поселення	в центрі поселення		
	на території, прилеглій до центру		
	на периферії		
	за межами поселення		
в системі забудови	на перехресті вулиць		
	на розі вулиць		
	вздовж головних вулиць		
	замикаючи вулиці		
	по "червоній" лінії вулиці		
	з відступом від "червоні" лінії		
	з площею попереду		
	у курдонері		
в системі рельєфу	на узвишші		
	на рівному рельєфі		
	в низині за О.А. Трошкіною		
Умовні позначення:		<p>пріоритетне розміщення </p> <p>можливе розміщення </p> <p>виняткове розміщення </p>	

Рис. 2. Характер розміщення сакральних комплексів в планувальній структурі міста в залежності від конфесійної приналежності.

Характер розміщення сакральних комплексів у планувальній структурі волинських міст змінювався з часом, але при цьому зберігалися як автономність, так і взаємозв'язок з основними містоформуючими центрами.

Список литературы

1. Антонович В.Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432–1798 гг. – К., 1870. – 94 с.
2. Карпов Г.Ф. Малороссийские города в эпоху соединения Малороссии с Великою Россиею. – СПб., 1874. – 43 с.
3. Олейник Е.П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города / на примере родов западных областей УССР / Автореферат дисс... канд. арх. – К., 1989.
4. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – с.
5. Товстенко Т.Д. Реконструкция исторической застройки городов. – К.: Будівельник, 1984. – 72 с.
6. Рычков Петр Анатольевич. Градостроительное искусство Западной Украины XV-XIX веков : Дис... д-ра архитектуры: 18.00.01 / Российский НИИ теории архитектуры и градостроительства. — М., 1993. — 321 л., прил. 142 л., прил. 356 л. — Библиогр.: прил. 123 л.
7. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. – М., 1955. – 183 с.
8. Крижанівський О.П. Про роль церкви на Волині (XVIII–XIX ст.). – К., 1991. – 127 с.
9. Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР. датированный справочник-каталог в 4-ех томах. – К., 1983–1986

Аннотация

Представлено основные композиционные особенности размещения сакральных комплексов в пространственно-планировочной структуре городов, взаимосвязи с основными центрами города.

Ключевые слова: сакральный, комплекс, конфессия, монастырь, храм.

Abstract

The article describes main compositional characteristics of the location of sacred complexes in the structure of cities, interrelations with major city-forming centers.

Key words: sacred complex, structure, genesis, denomination, monastery, church, cathedral.